

NYELVRE HÚZOTT KESZTYŰ, »FELSZARVAZOTT« NŐK, FÉLMÉTERES CIPŐORROK S A KÉTKILÓS ESERNYŐ

A női kalap és a hajviselet néha annyira összefonódott, hogy voltak divatkorszakok, melyekben az asszonyi fej díszből alig lehetett kianalizálni, *mi benne a frizura és mi a kalap*. Francia divatkrónikások leegyszerűsítik a kérdést és mindennemű női fejdísz *coiffure* néven tárgyalnak. A divatnak ezen a kis területén olyan beláthatatlan sokaságú változat kergetőzött az évezredek folyamán, hogy a részletes leírásukra vállalkozó könyvek számára néhány, többméteres polc lenne szükséges. Kivonatos ismertetésük talán beleférne egy többkötetes műbe, viszont egyetlen kötetbe csakis a kivonat kivonatát lehetne belesűriteni. Ezen a helyen tehát be kell érünk a kivonat kivonatából néhány szemelvényvel, melyek főképen a hajdani *kalapcsodákra* vonatkoznak.

SZARV ÉS CUKORSÜVEG A NŐK FEJÉN

Át kell suhannunk az arany hajrecék, gyöngyök, fokotok és párták, dízscuklyák, fátyol- és kendőkom-

binációk stb. változatosságban dús történetén. A XV. század elején azonban megállít egy 1439-ből való meg-hökkentően különös szoborképmás. Az angliai Arundel városka templomában látható és Lady Beatrice Arundel ábrázolja. A nemes hölgy fejeére egy gyöngyökkel

Lady Beatrice Arundel szobra

kirakott koronás főkötő tapad, ami nem lenne baj, azonban a főkötőből a hölgy fejetetején jobbra-balra egy-egy *félméteres szarv mered ki*. Valóságos szarv, épen olyan, mint az alföldi magyar bika szarva. Ez volt akkor az uralkodó divat. Drótfonadékból készültek az ilyen szarvak, selyemmel voltak bevonva s akkora darab fátyol volt rájuk akasztva, mint egy rendes polgári ablakfüggöny. Boldog viselőjüknek persze szá-mítania kellett azzal, hogy öklelő fejdísze semmiféle ajtón sem fér be, hacsak oldalvást nem tipeg rajta keresztül.

Az érthetetlen divat egész Európán keresztül-viharzott. *Cornette* néven volt ismeretes. Rengeteg válfaja volt, aszerint, amint a szarvak kisebbek vagy

nagyobbak voltak; szétváltak vagy összeszorultak, vastagra duzzadtak s két végük felkunkorodott hegyesre, mint a félhold; vagy pedig tompán magasodtak fel, a közepén mélyedést hagyva, mint egy régimódi férfinyereg.

A bolond divat ellen persze felhorkant a férfivilág s a papság sem takarékoskodott a korholással, elnevezve a lepedőnyi függönyt *az ördög zászlajának*, amely hasonlat azon a hadi szokáson alapult, hogy a győztes ellenség az elfoglalt vár bástyájára ki szokta tűzni a saját lobogóját. Némely helyen a monstrumfejű asszonyokra ráuszították az uccagyerekeket s ezek gúnyszavakat üvöltve szegődtek hozzájuk díszkíséretül. Mégis több, mint harminc esztendeig állták a nők a rohamot. 1467 táján végre nagy lassan behúzták a szarvukat, mint a csiga.

De egyebekben is úgy cselekedtek, mint a csiga. Mihelyt elült az ostrom zaja, megint kidugták a szarvukat. Ezúttal csupán egy szarvat, azt is változott alakban, mert a fejükre illesztett döfőszerkezet olyan volt, mint egy tökéletes cukorsüveg.

Ez volt a híres *hennin*, mely akkora népszerűségre tett szert, hogy a formáját sem kellett változtatnia, mint kétszarvú elődének. Körülbelül másfél évtizeden keresztül egyugyanazon alakban tornyosult a divathölgyek feje fölé. Mindössze a méretei gyarapodtak; végül a cukorsüveg olyan magasra fajzott, hogy most meg az ajtók nem voltak elég magasak számára s csak mélyen lehajtott fővel vagy térdre rogyanva tudtak a dámák rajta átvergődni.

A cukorsüveg csúcsáról *fátyol* lengett alá. Nem olyan széles, mint az ördög lobogója, *viszont annál* hosszabb. Természetesen mindenki azon iparkodott, hogy minél hosszabb fátyollal főzze le süveges asszonytársát. A versengés elfajult s a hatóság kénytelen volt rendeletekkel beavatkozni. Többnyire úgy szóltak ezek a ruhaszabályok, hogy *polgárasszony fátyla csupán derékig érhet, nemes asszonyé lefityeghet a sarkáig, uralkodó házbeli hölgyeké pedig a földet seperheti.*

A XV. század végén a vad kalapot elfújta a renaissance friss szellője. Az asszonyok felismerték,

hogy kár olyan fontos női ékességet, mint a haj, cukorsüvegek alatt rejtegetni. A divat a hajdíszek területére vetette magát. De a szünet, nem tartott sokáig, a kalapok ismét előkerültek, a legkülönbözőbb formákban.

Holbein képei alól bájos főkötők alól mosolyognak felénk a szép angol asszonyok; Lucas Cranach pedig irgalmatlan nagy strucctollakkal ékes kalapokban pompázó, szigorú tekintetű német dámákkal ismertet meg.

A KALAPŐRÜLET ARANYKORSZAKA

A 18. század végén köszöntött be a kalapőrület aranykorszaka. A frizura terén — mint látni fogjuk — a végletekig kitombolta magát a fodrászok megkerült fantáziája s mikor már-már kimerültek, a divat megengedte, hogy ez a tébolyult művészet kiterjedhessen a kalapokra is. Alfred Franklin, a francia divat legalaposabb ismerője, áttanulmányozta a korbeli francia divatlapokat és *száznolcvanhat különféle kalapdivatot* hüvelyezett ki belőlük; szerényen hozzátéve, hogy a lista korántsem teljes.

Közös jellemvonásuk volt, hogy miután a különben is magas frizurára illeszkedtek, *magasságuk minden eddig ismert méretet felülmúlt*. Az eként felkalapozott nők zárt tetejű kocsiban csak úgy fértek el, ha térdepeltek benne vagy pedig kidugták a fejüket az ablakon; sőt akadt olyan toronymagas fejdíszsel büszkélkedő dáma, aki térdelt is és a fejét is kidugta. Bálban valóssággal bukdácsolniuk kellett tánc közben, hogy fejüket bele ne üssék a csillárba. A bomlott divatnak mindenki behódolt, legelső sorban maga a királyné, Marie Antoinette. Le is festhette magát a szenzációs kalapdíszsel s elküldte az arcképet édesanyjának. A várt hatás azonban elmaradt, mert *Mária Terézia sírva fakadt, mikor az arcképet meglátta*. Rögtön írt a leányának, hogy megkapta ugyan a portrét, de nyilván tévedés lehet a dologban, mert a kép komédiásnét ábrázol, nem pedig királynét.

1778-ban a *Belle Poule* nevű fregatt dicsőséges szereplése alkalmából miniatűr *hadihajó* jelent meg a divathölgyek fején. Úgy hívták a kalapot: *à la Belle Poule*. Volt három árboca vitorlával, apró ágyú, horgonya, kötélhágcsói, lobogói. Nem is volt nagyon miniatűr, mert a korbeli divatképek szerint legalább öt-hatszor akkora lehetett, mint az illető hölgy feje.

1783-ban korszakalkotó esemény történt: levegőbe emelkedett az első *léghajó*, a Montgolfier testvérek

»Hennin«, drótvázra szerelt fátyol-dísszel (1450 tájt)

merész alkotása. Pár nap múlva már ott dagadozott az asszonyokon a léghajó mása, az *à la Montgolfier* kalap.

Mikor Marie Antoinette gyermekes szeszélye a versaillesi parkban pásztori játékokra adta magát, a

kalaposnék nyomban megalkották az *à la bergère*, *à la jardinière*, *à la laitière* kalapokat. Parkok és ligetek voltak rajtuk, pásztorok és pásztor leányok, apró birkanyájak, tehenescskék, tejesleányok, vadak és vadászok sőt forgó szárnyú kicsiny szélmalomok is.

A kalaposok segítségül hívták a mitológiát is. Egy virágokkal megrakott kosár a fejen kalappá lépett elő *s à la Flore* nevet viselt; ha gyümölcsök voltak benne, *à la Pomone* néven szerepelt; ha búzakalászok integettek ki belőle, akkor *à la Cères* névre keresztelték.

Mindezeknek az alkotmányoknak tulajdonképpen csak a neve volt kalap; valójában önálló díszművek voltak, melyeket felillesztettek a divathölgyek magasra tornyozott frizurájára, mintegy a nagyszerű alkotás betetőzéséül. Egy nap azután a kalaposok igazi kalappal lepték meg a nővilágot, melynek nem volt alapzata s rá lehetett húzni a hajra. Úgy hívták: *Ű la Caisse d'es-compte*. Leszámítolóbank-kalap? Hát ez micsoda bolondság? A kalaposok finom mosollyal oldották meg a rejtélyt: épp most bukott meg a párizsi Leszámítolóbank, mert elköltötték az alaptőkéjét, vagyis kisült róla, hogy nincs alapja... A szellemes butaság biztosította a kalap karrierjét.

A forradalom seprője lesöpört a színtérről haj dísz és kalapot, divathölgyet és kalapost. De alighogy ismét lélekzetet vett a rémuralomfojtogatta társadalom, megint előlről kezdődött a körtánc. A film kockáinak gyors perdülésével váltogatták egymást a kalapdivatok. A bő termés során újra fel burjánzott néhány groteszk, idétlen forma, mint például a direktóriumnak arcot eltakaró, irdatlan *nagy ellenzőjű* kalapjai, vagy a Staël asszony *turbánja*. Viszont kivirultak bájos, kedves kreációk is, mint az angol nők dekoratív *szalmakalapjai*. Rendszert nem igen lehet találni a 19. század kalapdivatjában, hacsak a mindenkori reakciót nem könyveljük el rendszernek, mely a nagy kalapok divatja után áttért a kicsinyekére, majd ismét a nagyokéra, újra meg újra ismétlődő körforgás gyanánt. 1835 körül a párizsi nők a *cabriolet* nevű óriáskalapot hordták, — mikor megunták, helyét elfoglalta egy csinos, kitűnően

álló apró kalap, a *bibi*. Ez a gyermekded nevű alkotás viszont az idősebb hölgyeknek nem volt ínyére és kereszttülerőszakoltak egy új, nagyobb formát, melynek neve is komolyabban hangzott: *caba*. Erre következett a *Pamela*, majd a *toque*, egy magyaros változata szerint úgyis, mint *toque hongroise*. És így tovább, egészen a 20. század háborúelőtti óriáskalapjáig, mely még frissen él az emlékezetünkben.

A TÖRTÉNELEM JÁTÉKAI A FÉRFIKALAPPAL

A férfikalapot történelmi vándorútján nyomról-nyomra követni épp olyan kétségbeesett vállalkozás lenne, mint a női kalapdivat örvénylésébe beleszédülni. Szerepelt *süveg*, *csuklya*, *sapka*, *kucsma*, és *kalpag* néven; készült prémából, nemezből, szalmából, nyúlszőrből, selyemből, bársonyból, de még *pávatollból* is; formájának folytonos változtatását illetően pedig Proteusz tanulhatott volna tőle. Pályájának delelőjére akkor jutott fel, mikor *dózsesüveg* vagy *pápai tiara* alakjában jelképezte az egyházi és világi főhatalmat, — legmélyebbre pedig akkor zuhant alá, mikor viselése szegénybélyeget jelentett, mint a spártai helóták *kutyabőr fővege*, vagy a *zöld sapka*, melyet a középkorban nyilvános pellengéren nyomtak a fizetésképtelen adós fejébe.

A változatok egyhangú felsorakoztatásánál sokkal érdekesebb az a mód, mellyel a hajdani férfivilág a kalapot kezelte. Szemben a nők biztos céltudatosságával, a férfiakat hallatlan félszégesség és bizonytalanság jellemezte. Abban egyetértettek, hogy a kalap hivatása: megvédeni a fejet az időjárás viszontagságai ellen; rá is tették a fejükre, mikor szemükbe süttött a nap vagy hajukra csurgott az eső, de azontúl nem tudtak vele mit kezdeni. Úgyszólván mindvégig megoldatlan probléma maradt, hogy a társadalomban mikor kell fenntartani a kalapot és mikor illik levenni.

A régi keleti népeknél az volt a tiszteletadás jele, hogy a fejüket befödtek. Az izraelita vallási szokás ma is ezt rendeli. A római, ha istene elé járult, tógáját húzta a

fejére vagy pedig feltette kalapját, lett legyen az süveg-szerű *pileus*, vagy lapos *petasus*, vagy felhajtott szélű *causia*, vagy akár fordított csészeformájú *obbatas*.

A középkorban ugyanez a szokás dívott, mert az akkori, áll alatt átfont csuklyasapkát nem lehetett minduntalan leemelgetni. Templomban, fejedelmek előtt is fenntartották. A tiszteletadásnak az volt a módja, hogy az illető a bohócsapkához hasonló csuklyát, a *Gugel-t*, a homlokán kissé hátrabilentette.

»LE A KALAPPAL/
FEL A KALAPPALI!«

Később az udvari etikett azt parancsolta, hogy a fejedelem előtt *födetlen fővel* kell megjelenni. A francia etikett XIV. Lajos korában olyan szigorú volt, hogy udvari embernek nem csupán a király személyes jelenlétében kellett hajadonfőtt lennie, de ha netán a király hálószobáján ment keresztül, *az üres királyi ágy előtt is le kellett vennie a kalapját* és mély meghajlással kellett előtte elhaladnia!

Mivel azonban nincs szabály kivétel nélkül, a spanyol grandokat tudvalevően az a kiváltság illette meg, hogy még *a király elé is feltett kalapban léphettek*.

Ám mit tegyen a derék burgundi nemes ember, aki nemcsak hogy nem spanyol grand, de még csak a meleg spanyol klímát sem élvezheti, hanem északon lakik, ahol télen a rosszul fűtött paloták minden sarkában a nátha és a reuma rémei leselkednek reá? Igen elmés divattal segítettek magukon: *két kalapot hordtak*. Az egyiket hosszú selyemszalaggal a vállukra akasztották s ilyen módon megadták a burgund hercegnek a kellő tiszteletet, mert hiszen a kalap nem volt a fejükön, hanem a hátuk mögött lógott. Viszont a fejükbe meleg, karimátlan süveget nyomtak, ez azonban az elmés fikció folytán nem számított kalapnak. Az etiketten nem esett sérelem.

Maga a fejedelem mindig fenntartotta a kalapját, a szobában is. Ellenben a *francia udvarnál egy időben ebédnél a király levette a kalapot, a többi uraság pedig*

fenntartatta. Másszor megint a király tartotta fenn es a többi vette le.

Általában egészen a 18. századig az illem azt kívánta, hogy az uraságok minden alkalommal tartsák a fejükön. *Ünnepi ebédeken a legnagyobb neveletlenség számba ment, ha valamely tájékozatlan vidéki úr kalap nélkül akart asztalhoz ülni. Templomban is feltett kalappal ültek, csupán Úrfelmutatáskor vették le.*

Az orvos a betegszobában feltett kalappal tett-vett, sőt régi metszeteken ámulva láthatjuk, mint ment végbe a 16. században egy operáció. *Az orvos irtóztató nagy tollas kalapban, karddal az oldalán fűrészeli le a beteg lábát, az pedig ugyancsak tollas kalapban ül a széken s lábát úgy fekteti az operációs tuskóra, mintha a csizmáját akarná lehúztatni.*

Hogy bírósági tárgyaláson a vádlott feltett kalappal jelent meg, azon nincs csodálkozni való. Csodálkozást egy 1509-ből való augsburgi metszet van hivatva kiváltani, melyen a korbelti testi büntetések és kivégzések vannak ábrázolva. Jobboldalt egy kézlevágásra ítélt bűnös a tőkére helyezi kezét és kalappal a fején mered a bárdot emelő hóhérra. Baloldalt egy halálra ítéltet fejeznek le. Térdenállva, összekötözött kézzel, lecsupaszított nyakkal várja a halálos csapást, de még utolsó percében is fején van az akkor divatos nemez vadászkalap. A hóhérok is mind kalapban működnek; kin kerek barett van, kin hatalmas tollas kalpag.

HOVA TETTÉK A KALAPOT?

A 18. században a szokás ingadozik. Társaságban, ebédnél a kalapot hol felteszik, hol leveszik. A későbbi *tricorne* (háromszögletű kalap) pedig egyáltalán elveszti minden kilátását, hogy a fejre tegyék, mert megzavarta volna a púderes paróka összhangját. A gavallér összenyomta és a *hóna alá vette*. Az ilyen létjogosultságát vesztett boldogtalan kalap neve volt *chapeau de bras*, vagyis kar alá való kalap, kézi kalap, fából vaskarika.

Mikor végre ennyi tévelygés után a férfivilág megállapodott abban, hogy a kalapot társaságban nem sza-

bad fejen tartani, akkor meg azt kellett megtanulnia, hogy hogyan kell a levett kalappal bánni. Előszobafogások nemlétében be kellett vinni a szobába. De ott mit kezdjen vele? Az 1782. évben megjelent leghíresebb illemkódex a következőket javasolja:

»Miután a szobába lépve, kalapunkat nagy tisztességtudással levettük, fordítsuk tetejével kifelé és fektessük balkarunkra, avagy hasunk baloldalára.

Ha leültünk, tegyük térdünkre, tetejével felfelé.

Igen nagy neveletlenség ilyenkor a kalapot ide-oda forgatni, a tetején kapirgálni, ujjainkkal rajta dobolni, felemelni és nézegetni, belebámolni, arcunk vagy szánk elé tartani.«

Még a múlt század végén is az volt a divat szer tartásos látogatások alkalmával, hogy a gavallér nem hagyta a cilindert az előszobában, hanem bevitte a szalonba. Sok baj volt az idők során a kalappal. Századok kellettek hozzá, hogy a sok esetlenség után végre valahára a férfiak egyöntetű egyszerűséggel bánjanak vele. Az egyöntetűség abban nyilvánul meg, hogy például az *angol gentleman magánházban leveszi a kalapját, a képviselőházban pedig felteszi.*

MIKOR AZ EMBEREK NAGY LÁBON ÉLTEK

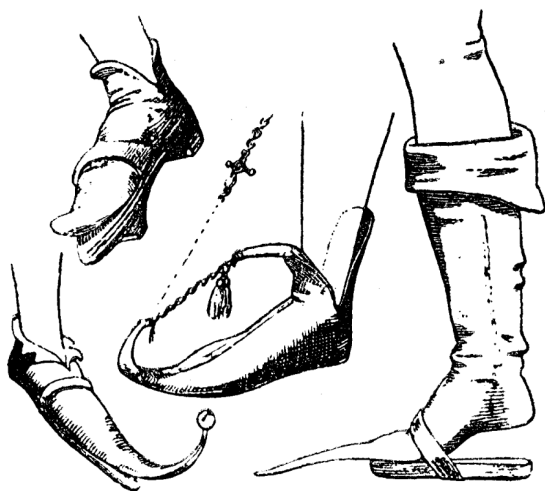
Valamennyi ruhadarab között a *cipő* viselkedett mindig a leghűségesebben. A divat ugyan nem szereti a logikát s így az az alaptörvény sem volt ínyére, amely szerint a cipő arravaló, hogy járjanak benne. Belebelekötött, igyekezett az alapelvtől eltántorítani, de eltekintve néhány ideig-óraig tartó eltévelyedéstől, a cipő általában ellenállt a kísértésnek és szerényen, becsülettel élt hivatásának.

Egyetlenegyszer sikerült a csábítás, a cipő megsédült, megvadult és kirúgott a hámból — de ekkor aztán alaposan.

Volt a rómaiaknak egy cipőfajtájuk, az úgynevezett *calceus répanus*. Ennek az orra csőrszerű hegyesen végződött és felkunkorodott, mint egy megfordított keselyűorr, vagy mint a csónak orra. Nem igen hord-

ták; valami divatcipő lehetett. Ez a rég elfelejtett római cipő a XI. században váratlanul ismét felbukkant. Az anekdota Plantagenet Henriket teszi meg az új divat szerzőjének, aki a cipő megtoldott csőrébe rejtette volna el középső ujjainak óriási bütykét. Az anekdota tetszetős, de nem valószínű, mert a csónakorrú cipő már jóval előtte ismeretes volt a kontinensen. A csónakorrú név látszik a legmegfelelőbbnek; a franciáknál is *poulaine* volt a neve, ami csőrt is jelent, hajóorrot is. A németek *Schnabelschuh-ra* fordították a francia elnevezést, ebből származott a nálunk itt-ott használatos *csőrös saru*.

Mindegy a név. A cipőorr pedig akár csőrhöz, akár hajóorrhoz hasonlított, a hasonlatosság csupán rövid ideig tartott. Mert az orr elkezdett nőni. Nőtt egy-két

Csőrés saruk és alátét-cipők (XV. század)

hüvelyket, nőtt féllábat, nőtt egy egész lábat, sőt, mikor végképen megbolondult, felnövekedett két teljes

láb, vagyis körülbelül *hatvanhat centiméter hosszúra!* Az ilyen keskeny cipőkrokodilus persze ide-oda fityeggett és az állandó hasravágódás veszedelmét jelentette. Úgy segítettek rajta, hogy az orrot gyapjú- vagy szövettöméssel megmerevítették, miáltal a járás is biztonságosabb lett és a kunkor is nyert díszben és jelentőségben. A két láb hosszú orron a tömés sem segített, tehát azt a megoldást eszelték ki, hogy *az orrot felhajtották egészen a térdig s kapoccsal vagy horoggal odaerősítették.* Királyok, hadvezérek, államférfiak, szóval felnőtt és értelmesnek vélt férfiak vakon behódoltak a tébolyult divatnak és büszkén tapogtak az előkelőséget jelentő kunkorodmányokban.

Aki ismeri a divat egyéb kinövéseit, ezen a vadhajtáson nem is csodálkozik túlságosan. A kézösszezapó álmélgodás akkor következik be, mikor kiderül, hogy a kerge divat nem csupán néhány évtizedig tartott, nem is egy századig, hanem érthetetlen módon körülbelül *ötszáz esztendeig.* Már a XI. században említi néhány krónikás; az 1212-iki párizsi zsinat eltiltja viselétüktől az egyházi személyeket; az 1365-iki angersi zsinat megismétli a tilalmat; 1422-ben VI. Károly francia király, 1464-ben IV. Edvárd angol király, 1473-ban a nürnbergi városi tanács bocsát ki ellene tiltó rendeleteket s csupán a XV. századnak a végén sikerült végezni vele. Akkor sem a hatóságoknak, hanem egy másik, új divatnak.

Közben olyan ádáz versengés dúlt a cipőorr frontján, mint aminő a cukorsüveg-kalapra boruló asszonyi fátyol körül tombolt. Már attól kellett tartani, hogy a cipőorr háromláb hosszúra is felgyarapodik; siettek hát a hatóságok a féktelen ambíciót letörni. Mint a fátyol esetében, a cipőnél is rendelettel szabták meg, hogy rangja szerint kinek mekkora kunkorhoz van joga. Szép Fülöp francia király idejéből, a XIV. század végétől származik az első ilyen rendelet; utána a többi országban is féket vetettek a nyugtalan vérű cipőre. Általában úgy szabályozták a súlyos kérdést, hogy *közember cipőjének kunkorodása nem haladhatja meg a féllábhosszat; tekintélyes polgár, honorácior és nemes-*

ember hordhat egy láb hosszút; főurat pedig két teljes láb hossznyi kunkor illet meg.

Innen ered a közmondás: *nagy lábon élni.*

A divatpestisnek érdekes epizódja játszódott le a sempachi csatában, 1386-ban. Az osztrák lovagok kénytelenek voltak leszállni a lóról és gyalog venni fel a harcot a svájci paraszts csapatok ellen. A hajóorr súlyos tehertételt jelentett volna, fogták tehát magukat és egyszerűen *levágták cipőjükről a hosszú orrot.* Mint tudjuk, az operáció nem használt és ütközet után a győztes svájciak kocsiszámra szedték össze a lovagi cipőhulladékokat.

Ötszáz évi garázdálkodás után végre jött egy új divat és véget vetett a hajóorr túlhosszú uralkodásának. Hogy milyen volt az új divat, azt nem nehéz kitalálni. Természetesen az ellenkezője az eddiginek: rövid, lapos, tenyéryni széles cipőorr. A divat történetében az új módi *kacsáorr* néven ismeretes.

A csónakorrú cipő nemes anyagokból: finom bőrből, selyemből, bársonyból, brokátból készült. Az orr végét arany vagy ezüst foglalatba szorították s arany karmot, arany gombot, arany emberfejecskét vagy hasonló záródíszet illesztettek rá. Legelterjedtebb divat volt — ki hinné ezt ma? — a *csörgő*. Valóságos csörgő, aminőt manapság csak gyerekjátékokon, a tökkirályon és alattvalóin s a bohócok sapkáin láthatni.

A CSÖRGŐDIVAT

A csörgő az öv díszítése gyanánt jelenik meg először. Az öv a középkorban fontos kiegészítő része volt a női és férfiöltözéknek egyaránt, mert a *zsebet még nem ismerték.* A nők kulcsaikat, kis tükrüket, táskájukat akasztották rá; a férfiak övén *pénztárca és evőeszköz* fityegett, sőt ama gyérszámú lovag urak, akik írni is tudtak, *övükről lógatták le a tintatartójukat.* A luxus nem feledkezett meg az övről sem s az előkelő urak és asszonyságok öve aranyhímzéssel ragyogott, rubintól és smaragdtól szikrázott.

A XII. század táján minden egyéb ékességet kiszorít egy nagy zajjal jelentkező új divatcikk: a *csörgő*. Speciális *német divat* volt. Bár nem nagy dicsőségünket jelenti, mégis úgy látszik, tőlünk szerezték az alapeszmét, mert régi német krónikák megemlítik, hogy a lechmezei csatában elfogott magyarok ruháját csörgők díszítették.

A feudális világ embere már csak ezért is kapva-kapott az újszerű ruhadíszben, mert nem csupán csillogó aranyával jelezte viselőjének előkelőségét, de hangos szóval hirdette is, hogy vigyázat! uraság közeledik, félre az útból! Természetesen az új ruhadísz épúgy átlendült a túlzásba, mint a divat minden új alkotása. A csörgők elkezdtek szaporodni. Mikor az övön már nem fértek el, átterjeszkedtek a *ruhaszegélyekre, kalapra, cipőre, vállszalagra*. Urakon, asszonyosságokon százával fityegtek a csörgők, akkora csengést-bongást csinálva, hogy *templomokban el kellett tiltani a bolond viseletet, mert zavarták az istentisztelet komolyságát*.

Annál büszkébben parádézott vele nagy ünnepeken az uszályos úrnő, csónakorrú cipellőjű lovag. Szemléltetően ír le egy 1370-ben »lezajlott« udvari ünnepélyt a régi groningeni krónika, mondván: »Fényes ruhában jöttek el a lovagok, dámák és kisasszonyok; arany-ezüst csengő övük volt; hosszú köntös hullott le a vállukról; volt itt aztán surr-surr és kling-kling!«

Lichtenstein Ulrik lovag, a lovagkor édesszavú költője és javíthatatlan asszonybolondja temérdek tornát vívott hölgye tiszteletére. Egyik tornán egy másik bolonddal akaszkodott össze, aki Ulrik úr leírása szerint igen derék lovag volt és nagyszerű öltönyben vágatott be a küzdőtérre: *ötszáz csörgő* volt a ruháján s még a kopjája hegyén is apró csörgők csilingeltek.

Idővel a csörgők nem érték be a szaporodással. Növekedni is kezdtek. Dió, majd baracknagyságúra domborodtak. Ez sem volt elég. A csörgőket *csengetyűkkel* keverték vagy helyettesítették; a csengetyűk pedig szintén elkezdtek nőni s elérték az apró harangoskák méreteit. Egy régi német krónika leírja az

1400—1430 közti időszak divatját s azt mondja a szalagokra akasztott harangokról, hogy 10—15 márka súlyuk volt, sőt némelyik megütötte a 20 márkát. (Körülbelül 10 fontot!)

A csörgőt századokon át annyira komolyan vették, az előkelőség olyan hallatlanul nagyszerű hangsúlyozásának tekintették, hogy a legnagyobbfokú hódolattnyilvánítás-számba ment, mikor szentképeken még a szentek ruháit is csörgőkkel rakták tele. Nevezetes ilyen mű Szent Móric szobra Halle városában, melyet 1411-ben készített Konrád von Eimbeck mester. A szent ruháján bizony csörgők lógnak; a nép ma is így hívja: *Der Schellenmoriz*.

A csörgődivatra várt a legszomorúbb vég a bizarr divatkreációk közül. A többi bolond divat elenyészett, feledésbe ment, csakis a divattörténészek tartották számon. A csörgő azonban nem halt meg. Ma is szerepel, ha nem is a dámák és gavallérok ruháján, de sokkal hozzáillőbb helyen: a *bohócsapkán*.

A DIVAT »LÚDAPRÓLÉKJA«

A ruházkodás apró kellékeire, az accessoires-ra, a régi francia nyelvnek volt egy másik elnevezése is. Úgy hívták őket: *petite-oie*. Lúdaprólék. A név inkább enyelgő, mint becsmérő; hiszen abban az időben, mikor a flirt szó még nem volt ismeretes, ezt a nevet alkalmazták a kisebb szerelmi kedvezményekre, a női kegyosztás apró hulladékaira is. Félreértés elkerülése végett: a *petite-oie* egyformán vonatkozik férfi és női divatra...

A *kesztyű* az idők során józanul szolgálta rendeltetését. Sohasem fajult el tisztán fényűzési cikké, még ha ritka és finom bőrökből készítették, drága hímzéssel, arany csipkével borították, vagy gyémántokból csinálták is a gombjait. Télen férfi és nő a hideg ellen hordta, nyáron pedig csakis a nők védték vele kezüket a napsütés ellen. *Férfiembernél elpuhultságot jelentett, ha nyáron is kesztyűben járt*. Apor Péter erről így emlékezik meg:

»Téli kesztyűt ki párduböorból, ki hiúzböorból, ki róka-böorból viselt, az nyári kesztyűnek híre-helye sem volt, ha valakinél nyári kesztyűt láttak volna, bolondnak mondták volna. Jut eszembe, hogy valaki viselni kezdte vala az nyári kesztyűt, csúfolni s kacagni kezdték vala s szégyenletében letevé.«

Erdélynél kevésbé puritán országokban előfordult persze, hogy a kényes gavallér nem törődött a nevetséggel s bizony hordta a kesztyűt nyáron is. Sőt *éjszaka* is, mint III. Henrik francia király effeminált udvaroncai. Tetejében ezek még illatos kenőcsökkel puhították az éjjeli kesztyűjüket s úgy húzták a kezükre, hogy bőrük gyengéd maradjon.

Kesztyűviselés terén vita nélkül a legkényesebb férfiú az a Pithyllos nevű régi görög volt, akiről Athenaios azt írja, hogy *ebéd közben is kesztyű volt a kezén*, nehogy megégesse, mikor, hozzáér a forró tálhoz. S még ez sem volt elég neki. Óvatosságát annyira eltúlozta, hogy féltvén nyelvét a megégetéstől, a *nyelvére is kesztyűt húzott*, mielőtt belekóstolt volna az ételbe...

A KESZTYŰS ÉS KESZTYŰTLEN KÉZ

A férfikesztyű lehúzásának illemkérdése ősrégi időkre nyúlik vissza. Fejedelmek előtt tilos volt kesztyűs kézzel megjelenni. Valószínűleg amiatt, mert a lovagesztyű hatalmas tölcsérszájába könnyű szerrel el lehetett rejteni a rövid tört, vagy egyéb orgyilkos merényletre alkalmas fegyvert. Angliában ma is külön kiváltsággént illeti meg egy-két nemesi családot a jog, hogy *legidősebb tagja a király jelenlétében is fenntarthatja a kesztyűjét*.

Templomban, társaságban nem illett kesztyűsen mutatkozni. Magasabbrangúak üdvözlésénél, *kézfogásnál le kellett húzni.* Az illem olyan szigorúan ragaszkodott a szabályhoz, hogy például *falkavadászon csak addig a percig engedélyezte a kesztyűt, amíg a hallali el nem hangzott.* Ha valamelyik vadász szórakozottságból azon túl is magán feledte a kesztyűjét, rögtön ott termett egy lovász és mély meghajlással átnyújtott neki egy

frissen letört fagallyat: ez volt a még régebb időkből fennmaradt szimbólum, mely arra kötelezte a feledékeny vadászt, hogy fizessen bírságot a szolgaszemélyzet javára.

Hölgyeknek megengedte ugyan a francia udvari etikett, hogy fentartsák a kesztyűjüket, de nyomban *le kellett húzniuk, ha bármely tárgyat, esetleg egy lehullott asztalkendőt nyújtottak át a királynak vagy királynénak.* Ez az illemszabály magyarázza meg Marie Antoinette híres kalandját az ingváltásnál, mely többféle verzióban kering. Hiteles történetét Campan asszony mondja el emlékirataiban.

A KIRÁLYNÉ INGET VÁLT

Királyok és királynék minden legkisebb ténye nagyfontosságú volt az udvari életben. Így a *királyné reggeli ingváltása* is. A jelentős művelet úgy ment végbe, hogy mialatt a királyné levetette hálóingét, a szolgálattevő udvarhölgy már készenlétkben állt a nappali inggel és rásegítette asszonyára. Igen ám, de ha vérbeli hercegnő is jelen volt a reggeli toalettnél, ez esetben az értékes kiváltság őt illette meg s az udvarhölgy neki engedte át az ingfeladás szertartását. Nem úgy azonban, ahogyan az etikett lényegének mélységeihez nem értő polgári olvasó gondolná: közvetlenül. Nem; ilyenkor az udvarhölgy előbb átadja az inget a főkomornának s ez továbbítja a vérbeli hercegnőhöz. Történt már most egy téli reggelen, hogy a fiatal királyné az ágyból kilépve ép lehullatta hálóingét s várta a nappali inget, melyet az udvarhölgy már a kezében tartott. Abban a pillanatban kocognak s benyit az orléansi hercegnő. Az illemszabály érvénybe lép; az újonjött lerángatja kesztyűjét, az udvarhölgy átadja az ingat a főkomornának, ez továbbnyújtja a hercegnőnek — amikor megint kocognak s besuhog a provencei hercegnő, rangban magasabb az előbbinél. Az orléansi hercegnő átnyújtja neki az inget, de emezen rajt van a kesztyű. Kesztyűrángatás stb. A boldogtalan királyné libabőrösen topogott a hideg szobában, míg végre belebújhatott az ingébe.

KÉZHŰTŐ, KÉZMELEGÍTŐ

Volt idő, mikor nem csupán a kesztyű volt hivatva a kezét melegíteni. Ismeretes a *muff* szerepe, mely hol kicsi volt, hol nagy s hordták vígan a férfiak is. Csinos toalett cikk volt az aranyozott fémből készült *kézmelegítő gömb*, melynek legbelső magva izzó vasgolyócska volt s elmés finom csőszerkezet óvta benne a meleget. Ennek ellentéte volt a nyári *kristály* vagy *agátgolyó*; ezt a forróság ellenszeréül szorongatták kezükben az érzékeny bőrű hölgyek. Ártatlan játékszer volt, nem úgy mint a *régi római nők szelídített kígyója*, mely úrnője nyaka köré tekergözve hűtötte le annak melegtől tüzelő testét...

A ZSEBKENDŐ ALAKVÁLTÁSAI

Ezek a római asszonyok már ismerték a *zsebkendőt*. *Sudarium* volt a neve s mint ebből kitetszik, az izzadság letörlésére használták. Egyéb rendeltetéséről az óorkutatók nem tudnak; úgylátszik, az enyhe római klíma fölöslegessé tette, hogy átvegye az ujjak szerepét, melyek a zordabb északon még a fejedelmeket is átsegítették a pillanat zavarain. Volt egy másik kendőjük is, az *orarium*. Férfiak is használták, de még ez sem volt hivatva az ujjakat pótolni. Az volt a rendeltetése, hogy cirkuszi kocsiversenyeken lobogtatásával lelkesítsék a versenyzőket. (íme a *zsebkendolobogtatás* eredete.) Egyébként a mai zsebkendő hivatását a tóga egyik csücske töltötte be.

Csak a XVI. század közepe táján kezd a zsebkendő használata elterjedni; először *Itáliában*, azután egyebütt is Európában. De csak nagylassan terjedt. Még Rotterdami Erasmus is szükségesnek tartja, hogy illemtanában különös súllyal tanácsolja a zsebkendő használatát, mondván:

»Paraszti szokás az orrot a sipkába vagy a ruhájába törülni; az sem valami finom dolog, ha előbb a kezünket használjuk s utána kezünket fenjük a ruhánkhoz. Ellenben kissé félrefordulni a társaságtól és zsebkendőt használni: illedelmes eljárás.«

Mikor aztán a zsebkendő *használata*, általánossá vált, osztozott a legtöbb toalettcikk luxusában. A divatvilág a legfinomabb anyagokból szabatta s a legdrágább csipkével szegte be. Néha el is kanyarodott a divat a jóízléstől. Stendhal beszéli, hogy az ő idejében a milanói szerelmesek *rózsaszín tafotából csináltatták a zsebkendőiket, szonettekét nyomtattak rá s kölcsönösen kicserélték*. 1810-ben a párizsi lapok egy új találmányt hirdettek: a *földrajzi zsebkendőket*. Anyaguk batiszt volt s térképeket nyomtak rájuk, Franciaország és egyéb országok térképeit. Mosás után is megmaradt a kép — újságolták a lelkendező hirdetések.

Különös, milyen soká késett a legegyszerűbb találmány, hogy tudniillik a zsebkendőt rácseppentett parfümmel lehet illatosítani. Ez csupán a XVIII. században jutott az embereknek eszébe. Egészen addig bonyolult műveletekkel *szagosították a zsebkendőt*. Legkezdetlegesebb módja az volt, hogy illatpárnák között tartogatták. Később a pácoláshoz folyamodtak. Értelmetlenül komplikált keverékekbe áztatták a kendőt s állítólag az ily módon pácolt zsebkendők mosás után is megtartották illatukat. Úgy hívták őket: *mouchoirs de Vénus*. Egy ilyen pácnak a receptje megtalálható Alexius Pedemontanus híres kozmetikai tanácsadó-könyvében, mely 1575-ben jelent meg »Weiberzierung« címmel. Tanulság céljából álljon itt ez a nevezetes recept:

»Végy timsót, mézgát, gyantát és malváziai bort, keverj bele kevés higanyt és ólomfehérjét, főzd fel tiszta vízben. Tégy hozzá narancsom, citromot, kristálycukrot, valamint egy *kopasztott kövér tyúkot és ötven kerti csigát*. Az így készült fűzetben mártsd meg hétszer a zsebkendőt és tedd ki száradni. Ha megszáradt, fölséges szagos zsebkendő lesz, méltó akár a királynéhoz is.«

MŰVIRÁGOK

Azelőtt nem csupán a zsebkendőt, de a *művirágot* is illatosították. Egyik leghíresebb párizsi művirág-készítő Marie Antoinette-nek remek rózsabimbót szálított, melynek színe és illata csalódásig olyan volt,

mint a valódié. S a bimbó még egyebet is tudott: meg kellett nyomni a szárán egy parányi gombot, arra a bimbó kitérult s a kehely mélyén megjelent a királyné miniatűr email-arcképe. Ilyen elrugaskodott virágcsodát persze csak a mesterséges virág párizsi művészei tudtak összebúvészkedni, de egyebekben az ügyes magyar női kéz nem maradt mögöttük, ha ugyan színvalóságot ír a Honderű 1845-iki újévi számában megjelent divatrevű. A cikkíró körsétát végzett a belváros divatüzletei között és tudósítását így kezdi:

»Első helyen vannak itt mingyárt a virágok, nagyságtok bájos öltözékein a tavaszt képviselő, de melyeknek honiaknak kell lenniük, hogy bájos homlokaitok köré érdemesíttessenek. Leitschach Katalin honi selyemhernyók gubóinak foszlányhártáiból minden alakú leveleket s ezekből selyemvirágokat készít, melyek szín, csín, s természeti hasonlóságban az eddig; batiszt, atlasz, tafota s bársonybul készülteken fölülállanak. L. asszony a granátos-uccai Dlauhy-házban van, Flóra templomához címezve.«

A KÉT KILO S ESERNYŐ

Flóra templomától egy merész ugrással lendülünk át egy másik templomba, mely sok ezer esztendővel ezelőtt Ninivében emelkedett. Kiasott romjai között látható egy dombormű: király fölé *napernyővel* görnyedő rabszolga. Egyiptom, Kína s Ázsia tőbbi kuli úrnépe ősidők óta ismerte a napernyőt. Európában a XVI. század táján kezd feltűnedezni. Itt aztán a napsütéses déli országok találmánya mihamar átvedlik *esernyővé*. A XVII. századbeli esernyő botja 1.20 méter hosszú volt, tíz darab 80 centiméter hosszú halcsont feszítette ki és jó erős *bőrrel volt borítva*. Súlya másfél-két kilogrammot tett ki! Az ilyen kompakt szerszám a család feltve őrzött kincsei közé tartozott és nemzedékről nemzedékre öröklődött. Majdnem háromszáz esztendőre volt szüksége az esernyőnek, hogy megtegye hosszú útját a borozott súlyos őslénytől a modern retikülbe férő kis selyemjósáig.

Különös, hogy az *esernyő tulajdonképeni hazájában, Angliában eleinte egyáltalán nem tudott meghono-*

sodni. Egyszerű oka volt: a londoni kocsisok féltették tőle az iparukat és felbérelték az uccagyerekeket, hogy tüntessenek ellene. A XVIII. század közepén végre akadt egy bátor ember, aki elhatározta, hogy ha törikszakad, mégis megismerteti Anglia népével az esernyőhordás áldásait. 1750-től kezdve teljes *harminc éven* át sétált végig minden esős napon London uccáin a megvetett esernyő alatt. Gúny, szitok, inzultus volt a része, de tűrte megadással a nagy cél érdekében. A *szívósság* győzött. Az esernyőt ez emberek megszokták s mihamar nemzeti felszerelési tárgyá lépett elő. A hálás haza feljegyezte az úttörő nevét: Sir Jonas Hanwaynak hívták.

32.000 GOMB

A divat apró járulékeinak részletes történetét megírni: esztendőök fáradságos munkája lenne. Ha csupán a legapróbbat, a gombot vesszük elő, máris egy alig áttekinthető anyagtömeg tárul elénk. Nem is kell külön-külön összekeresgélni az anyagot; egy belga gyűjtő egész élete munkájával elvégezte jórészt az anyaggyűjtésnek és összeszedett egy *harminckétezer darabból álló gomb gyűjteményt*. Éppenséggel nem haszontalan valami az ilyen gyűjtemény, hiszen olykor a gombról nem csupán a hozzávarrott kabátot ismerjük meg, de az egész házat, sőt az egész várost, melyben a kabát tulajdonosa valamikor sétált.

Aki meghallgatja a gombok beszédét, már csak ebből is megérti, miképen jutott el Franciaország története a forradalomig. íme egy hivatalos kimutatás 1685-ből, arról, hogy abban az egyetlen esztendőben minő és mennyi gombot szállítottak XIV. Lajos öfelségének:

Február 3. Huszonnégy gomb, mindegyik egy-egy darab gyémántból. Ár: 138.030 frank. *Május 7.* Hat gyémántgomb. Ár: 30.000 frank. *Július 26.* Hetvenöt gyémántgomb. Ár: 586.703 frank. *Augusztus 1.* Két gyémántgomb. Ár: 67.866 frank. *Augusztus 16.* Három gyémántgomb. Ár: 69.660 frank. *December 20.* Négy gyémántgomb. Ár: 88.375 frank.

Mondani sem kell, hogy ugyanilyen gyémántokkal voltak ékesítve a királyi kesztyűk, manzsetták, övek, harisnyakötők, cipőcsatok, kalapdíszek stb. Ez volt a divat történetének legdrágább lúdaprólékja. Hogy ki fizette meg? A nép.

Mikor II. József osztrák császár és magyar király Párizsban járt és meglátogatta a vásárcsarnokot, a csarnok hölgyei elálmélkodtak, hogy milyen egyszerű gombjai vannak. Egyik halaskofa kerített egy bokrétát s ezzel a rövid szónoklattal bókolta át neki: »Boldog ország lehet az, melynek a népe ilyen gombokat fizet«.

